

Boka László

Egyszólamú kánon?

Tanulmányok és kritikák

Gondolat Kiadó
Budapest, 2012

Buda Attila

A HAGYOMÁNY HAGYOMÁNYA

„Egyszólamú kánon”: e cím zenei formációként érdekes ellentmondás lenne, ám a kötet tematikáját jelző megállapításként találó a jelzős kapcsolat. Arra utal, hogy az azonosságok és különbözőségek találkozásával létrejött, önállóságát fennmaradásával is bizonyító erdélyi irodalom megítélése, definitív megjelenésének kezdetétől, sem *közel*, sem *távol* nem (volt) mentes a leszűkítő, egyszerűsítő, pillanatnyi aktualitással bíró, pontatlan, sokszor felületes, értékekre kevésbé, körülményekre inkább figyelő konklúzióktól. A róla szóló diskurzus időről időre egyszólamúvá lett, mert az értelmezések akár eltérő kiindulási alap esetén is egy irányba mutattak, mégis kánonként szólt, hiszen két (vagy több) ország szakemberei, közönsége hívta azokat életre. A kötetben elméleti jellegű írások, hosszabb tanulmányok és könyvismertetések, kritikák olvashatók, amelyek valamilyen szempontból ezeket a felsorolt, korábbi véleményeket, ítéleteket opponálják, pontosítják, egészítik ki.

A válogatás legnagyobb igényű írása kétségkívül a harmadik, regisztráló és összegző tanulmány, amelynek főcíme: *Kánonok metszéspontján*. A trianoni béke aláírása óta immár a harmadik, a megelőzőtől eltérő helyzetű, lehetőségű korosztály többé-kevésbé hasonló élményanyagú és világmépű tagjai fogalmazzák meg határon innen s túl, hogy számukra mi jelenti a nagy történelmi kataklizma után az erdélyi irodalom egyedi és általános értékeit, s miben látják belesimulását az egyetemes,

országhatárokon átnyúló magyar kultúrába. Sőt, ha azokat is figyelembe vesszük, akiket a békekötés aláírásakor felnőtt fejjel értek a történelmi változások, három és fél (négy). Ennek következtében több, bizonyos pontokon egymást erősítő, más vonatkozásokban gyöngítő, ám folyamatosan egymásra épülő válaszok születtek, amelyek természetesen nem (voltak) mentesek az éppen aktuális (bel)politikai körülményekről sem. A tanulmány írója sorra veszi és ütközteti azokat a fogalmakat, amelyekkel a kisebbségi (erdélyi) irodalmat illették, azonosították, magyarázták, megnevezi azokat a kliséket is, amelyek felhasználásával – néha segítségével – kategorizálni kívánták a határon túlra került irodalmat, alkotóit, műveit és jelenségeit. Az egész írás mögött ott érezni az igen aktuális kérdést: miként lehet megélni a magyarságot a 21. század elején Romániában? E gondolatgazdag írásból itt csak néhány jellemző összetevő kiemelésére nyílik lehetőség.

A legelső, az életút egészét tekintve fél generáció tagjainak pályájuk kezdetén még az egységes Magyarország történelmi körülményei voltak adottak. Életük második részének hely szerinti együvé tartozását azonban a történelem hozta, amit Benedek Elek és Kuncz Aladár külön-külön egyaránt értékes, de a szolgálaton és együttérzésen túl mégis egymással rokonságba nem hozható életműve mutat talán legjobban. Feladatuknak az első megrázkódtatás utáni helyzetfelmérést, az új keretek keresését, kialakítását érezték. A megtalált, majd hagyományként öröklődő, többszólamú önkép (bentről) és a kritikus látás (kintről) nagyjából a történelmi változásokkal is párhuzamba állítható: 1918/1921, 1944/1945, 1989 jelentik a cezúrákat.

A pályájukat a húszas, ötvenes, majd a nyolcvanas évek elején kezdő generációk a közvetlen Magyarország-élményből nem részesültek, az ő gondolkodásukba, világlátásukba csupán az előttük járt, immár kisebbségi sorsba szocializálódottak életét meghatározó körülmények hatása és emléke épülhetett be. Életművüket részben közös, részben eltérő vonások kísérték. Azonosságot jelentett, hogy az alkotók, teoretikusok minden változás után kísérletet tettek az új társadalmi, politikai realitások beépítésére, egyben meghaladására. Válaszaik azonban részben bel-, részben kisebbségpolitikai szempontokból eltértek egymástól: egyfelől polarizálódtak, másfelől bizonyos – érthető és megmagyarázható – befelé fordulás jellemezte azokat.

A tanulmány fő erénye, hogy e jelenségeket – miközben sorra veszi kialakulásuk okait – igen plasztikusan érzékelteti. Rámutat az erdélyi önszemlélet egyedi vonásaira, egybeveti a magyarországi felfogással,

véleményekkel, s az önmeghatározást kölcsönösségében – reflexióként a reflexióra – mutatja be. Megállapítja, hogy a különböző belpolitikai késztetések részleteikben nyilvánvalóan más világlátást, meggyőződést eredményez(het)tek, részben az erdélyi hagyományon belül is, részben az egységes magyarság közös történelmi tapasztalatához viszonyítva, ugyanakkor természetesen a legfőbb összekötő eszköz, a nyelv és az ahhoz kapcsolódó kulturális szokások, a közös emlékezet azonos maradt.

A szerző átfogó igényteliséggel elemzi, milyen kényszerű körülmények következtében értékelődtek fel a kultúra helyi forrásai és eredményei. Nem mintha ezek önmagukban nem lennének fontosak, ám a határváltozás után fénytörésük megváltozott, önértékeik új kulturális összefüggésbe kerültek. Feltárja a többség/kisebbség viszony egyik alapvető jellegzetességét, a türelmetlenséget s a nyomában megjelenő védekezési reakciókat. Rákérdez a nemzetiségi irodalom kezdeti önmeghatározó fogalmainak továbbélő értelmezésére, érvényességére, az elszakadt részek kultúrájának különbségére. Az utóbbi nem paradoxon, hiszen valamilyen Erdély-hagyomány létezett már korábban is, ám csupán mint az egységes magyar kultúra része. Az I. világháború utáni évektől azonban egyes tematikus sajátosságok érvényre jutása figyelhető meg. Noha evvel nem keletkezett új irodalom, tagadhatatlan, hogy a magyarországitól bizonyos vonásai, jelenségei következtében hamar különböző, bár nem elkülönülő alkotások jellemezték. Az olvasó megismerheti a korabeli, a különálló erdélyi irodalom mellett álló és az ellene szegezett véleményeket, s a szerző elgondolásával is szembeüthet az autonóm jellegét kritizáló sorokban.

Boka László ugyanis, bőven alátámasztva feltevéseit a szakirodalom korábbi megállapításaival s néha cáfolva azokat, amellet érvel, hogy a határon túli irodalom nem közös, hanem azonos. Új magyar irodalom semmilyen vonatkozásban nem jött létre az I. világháború után. A körülmények változtak ugyan, de nem változott a nyelv-determinálta produktum. Ebben a bizonyítási térben kerül sor a transzszilvanizmus tárgyalására is, annak némiképp túlzó látásmódjával, amit a szerző körültekintően mutat be.

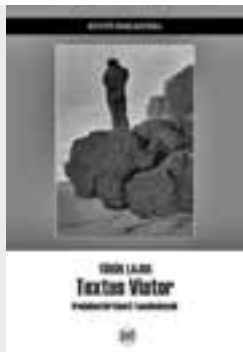
A továbbiakban a centrum-periféria mások által vizsgált kérdéskörét a marginalitás fogalmának bekapcsolásával tágítja ki a kötet. Erdélyben a két világháború között bizonyos szempontból szabadabb volt a (kiadványokban megmutatkozó) szellemi élet, mint Magyarországon. Ezt például Monoki István könyvészete is alátámasztja. Kiderül belőle, hogy a cionizmustól a feminizmusig, Buffalo Billtől Courths-

Mahleren át Nick Carterig igen tág tematika uralta a megjelentetett kiadványokat; a klasszikus szerzőkről nem szólva, számtalan olyan művel, amelyek megjelentetésére Budapesten a két világháború között nem lett volna sok lehetőség. Persze, másfelől azonban szegényesebb volt, főleg az önálló intézményi kutatómunkák végtermékeiben, de ezt csak a pontosság kedvéért kell megjegyezni. A kezdeti, fél generáció írói megszokták a magyarországi megjelenést, korábbi kapcsolataik élők maradtak, később természetesen kialakultak a Romániában született munkák közreadásának feltételei is. Az Erdélyi Szépművéses Céh létrehozása aztán a viszonyokat más jelleggel ruházta fel, a hangsúlyokat megváltoztatta. Tünetértékű azonban mindezek fényében például Áprily Lajos és Makkai Sándor átköltözése Magyarországra. Sőt, Áprily és a Nyugat találkozásának elmaradása önmagában érdekes kérdés. Budapesti lakóhelyváltozása idején és azt követően az a Babits Mihály szabta meg a lap közleményeit, főként a versrovatot, akinek a klasszikus kultúrához fűződő viszonya oly erősen rokon volt Áprilyéval, hogy szinte érthetetlen hiánya a lapban. Bár az is igaz, hogy 1929 után Babits költészetfelfogása, noha korábbi vonzalmait megtartotta, másfelé keresett gondolati, esztétikai és poétikai rokonságot, ugyanakkor Áprily távolmaradása némiképp Móra Ferenc hiányával is párhuzamba állítható: egyikük sem ambicionálta, hogy a lap hasábjain megjelenjen, igaz, hívó felszólítások sem érkeztek címükre. Az alkat tartózkodása néha minden más rokon vonást megsemmisíthet. De nem lehet kizárni azt sem, hogy a marginalitás vélelme (egyik oldalról) vagy annak tudata (a másiktól) még értékek felmutatása mellett is determináló erővé válhatott. S talán közrejátszott ebben a hangulatban, élményben Babits saját, fogarasi eredetű, kétértelmű és hosszan tartó Erdély-tapasztalata is.

Ugyancsak nehéz kérdéseket tárgyal az a tanulmány is, amely hatalom és irodalom, kiszolgálói (besúgói) lojalitás és alkotói autonómia viszonyával foglalkozik, Sütő András, Szilágyi Domokos, illetve Nyirő József életét, utókorát és műveit téve mérlegre. Nincs persze új a nap alatt: az irodalom működését korábban is sokszor követték skandalumok, nyugaton és keleten ugyan kissé eltérőek. Kiragadott példaként elég is talán Voltaire és Sütő András nevét egymás mellé tenni. Pályájuk kezdetén mindkettőjükben indulatok és szándékok munkálódtak, számtalan össze nem vehető körülmény mellett a hasonlóságot kövöttük mégis az évek múltával bekövetkező felfogás-módosulás adta, bár ez a francia szerzőnél bizonyos fokú radikalizálódást, a magyarnál pedig éppen attól való eltávolodást jelentett. Míg a keleti világban a ha-

talom melletti, a nyugatiban a hatalom elleni fellépésükkel okoztak az alkotók botrányt, Párizsban és Berlinben az uralkodó, Erdélyben (és Magyarországon) a közönség, az értelmiség egy része frusztrálódott – jellemző módon: többnyire utólag – az emberi és írói teljesítményektől. És akkor még szó sem esett a megtévesztés igazi kaméleonjairól, sem az utókor mindent legázolni és manipulálni akaró érzéketlenségéről. A művekről pedig egyáltalán ne is beszéljünk...

Boka László itt összegyűjtött tanulmányai és kritikái a nyolcvanas évek vége után pályát kezdő nemzedék világlátásáról adnak hírt, a változások folyamatosságában megmutatva azonosság és állandóság jelenségeit. Felmérés, a tisztázás igénye és a kimondás szabadsága – ez szűkebb az értelmes munkához, s ez látszik ezekben az írásokban is.

Török Lajos

Textus Viator

Irodalomtörténeti tanulmányok

Napkút Kiadó
Budapest, 2012

Biró Annamária

VÁLTOZÓ IDŐTAPASZTALATOK

Az irodalomtörténészekre általában nem jellemző, hogy különösképpen vonzódnának a számok misztériumához, most azonban mégis ezzel kezdem, hogy a számfetisiszták örülhetnek Török Lajos *Textus Viator* című kötetének, hiszen 12 év irodalomtörténeti munka 12 legfontosabb tanulmányát tartalmazza. Nem véletlen azonban a némileg távolabbról történő indítás, a recenzensnek ugyanis nincs könnyű dolga annak a rendezőelvnek a kiválasztásában, amely segítséget nyújthat

a tematikailag és módszertanilag igencsak heterogén tanulmánygyűjtemény bemutatása során. Hiszen már maga a Kútfő Bibliothéka címet viselő sorozat különböző határterületeken mozog. Saját küldetése szerint különböző diszciplínákat (pl. történelem, szociológia, film- és színházművészet) von be az irodalomtudomány magyarázóelvé alá, történeti és elméleti munkákat egyaránt megjelentet, ráadásul nem kíván megmaradni a tudomány zárt rendszerén belül. A sorozat eddig megjelent kötetének egyetlen közös jellemzője az, hogy szinte kizárólag tanulmánygyűjteményekről van szó. Mivel ebben Török Lajos kötetéről sem kivétel, érdemes elgondolkozni azon, hogy a szerkesztői rendezőelven túl mi teszi kötetet az eredetileg különböző folyóiratokban, konferencia- vagy tanulmánykötetben megjelent szövegeket.

Azért sem öncélú a számokkal és évszámokkal való játék, mert a szerző maga is különösen vonzódik a temporalitás problémájához, az időtapasztalatok koronként változó struktúrájához és a történelmi időbeliséget meghatározó tapasztalati terekhez. Talán azt is megkockáztathatjuk, hogy minden elemzésének ez a központi kategóriája, függetlenül attól, hogy a Csokonai-líra filológiai jellegű interpretációjáról, Kossuth és Széchenyi a mediális váltás felől is jelentőssé vált vitájáról, Krúdy szövegeinek kiadástörténetéről, Mikszáth egy kevésbé ismert textusáról van szó, vagy pedig Jókai és Kemény Zsigmond történelmi regényeiről, amelyekben a temporalitás elkerülhetetlenül központi kategóriává válik. A kötet készítői a kronológiát tekintették rendezőelvenek, a tanulmányokat aszerint helyezték el, hogy melyik irodalomtörténeti korszakról vagy szereplőről van éppen szó. Így az olvasó számára könnyen átlátható ugyan a kötet, viszont nagyon nehezen válik megfoghatóvá a szerző elméleti gondolkodásának változása, az egyes elméleti iskolák eredményeinek beépítése elemzéseibe vagy éppen azok burkolt kritikája. Ezt a problémát a névmutató egyszerűen megoldotta volna, hiszen ezáltal könnyen visszakereshetővé vált volna Koselleck, Nora, Ricœur – hogy csak a szerző által leginkább hivatkozott elméletirókat említsem – gondolatainak változó dinamikájú felhasználása. Ez azért is fontos, mert Török Lajos elemzési módszereinek van egy könnyen átlátható és befogadható módszertana: legtöbb esetben egy-egy ismert szerző jelentős művétől, vagy már többször elemzett jelenség kortárs problematika felőli megragadásától indít, válaszolja a korábbi recepció-történet jelentős állomásait, majd pedig az általa alkalmazott elméletek generálta megváltozott kérdésfelvetéseket, interpretációs szempontokat mutatja be, hogy ezeket szintén a recepció vagy az adott mű által